

KIRJA-ARVIO: ARKISTA LIKAA

Olli Lagerspetz 2008: Lika. Kirja maailmasta, kodistamme. [Alkuteos: Smuts – en bok om världen, vårt hem. Ruotsin kielestä suomentanut Markus Lång.] Helsinki: Multikustannus. 340 sivua.

Tiina Mahlamäki

Åbo Akademin filosofian professorin Olli Lagerspetzin *Smuts*-teos suomennettiin kiitettävän nopeasti, jotta myös suomen kielessä pysyttelevä lukijakunta pääsi tuoreeltaan tutustumaan teokseen. Vaikka kyse onkin filosofisesta teoksesta, joka ei kirjoittajansa mukaan pyri popularisoimaan tiedettä vaan tuomaan esiin uutta, perusteltua tietoa – kuten tieteeltä sopii odottaakin – ei sen lukeminen vaadi välttämättä filosofista koulutusta. Itse uskontotieteilijänä koin teoksen helposti lähestyttäväksi. Sellaisen arjen ja arkisen elämän ilmiön kuten lian olemuksen ja merkitysten tarkastelu tekee Lagerspetzin teoksesta erityisen houkuttelevan kulttuurien tutkijalle. Filosofialla on paljon tarjottavaa niin arkielämälle kuin tutkimukselle, ja toivoinkin teoksesta löytyvän uusia ajatuksia ja työkaluja kulttuurisen rajanvedon kysymyksiin. Odotin myös innolla puhkikäytetyn Mary Douglasin uudelleenluentaa. Oli siis paljon syitä, joiden vuoksi halusin tähän teokseen tutustua, erityisesti koska olin kuullut kirjoittajan innoittavan alustuksen Kulttuuristen tulkintojen tutkijakoulun käsiteseminaarissa.

Kaiken kaikkiaan *Lika* avaa hienolla tavalla filosofista ajattelua ja filosofien ajattelua eritoten sellaisissa kysymyksissä, jotka liittyvät aineen ja sen erilaisten ominaisuuksien väliseen monisyiseen suhteeseen. Työn ensimmäisen osan ”Lian alue filosofiasa” yhteenvetona voidaan todeta, että filosofisten käsitysten mukaan fyysiset ominaisuudet, kuten kiinteys ja muoto, ovat objektiivisesti olemassa olevia, kun taas psykologiset ominaisuudet, kuten hajut ja värit, määrittyvät subjektiivisiksi. Tämä jättäisi myös kysymyksen liasta katsojan subjektiiviseksi tuntemukseksi ja siten vähemmän tieteelliseksi, toissijaiseksi aineen ominaisuudeksi.

DOUGLAS OLI VÄÄRÄSSÄ

Työn toisessa osassa ”Antropologian reduktionismi” tullaan alueelle, joka on kulttuurien tutkijalle tutumpi. Siirrytään käsittelemään Mary Douglasin *Pubtaus ja vaara* -teoksessaan (alun perin 1966) esittämää, meidän alallamme melko itsestään selvänä vallitsevaa likakäsitystä: lika on epäjärjestyä. Lika on ainetta väärässä paikassa, kuten Douglasin teoksen suomennoksessa lukee (engl. matter out of place, ruots. olämplig materia). Likakäsitykset ovat myös kontekstisidonnaisia: eri kulttuureissa ja eri yksilöillä on erilaisia käsityksiä liasta, ja samasta ihmisestä jokin tietty asia voi tilanteesta riippuen olla puhdas tai epäpuhdas. Liassa on kysymys suhteesta, ei esineen tai asian ominaisuudesta. Huomio onkin kiinnitettävä (likaisen) kohteen sijaan siihen prosessiin, joka varustaa tietyt kohteet likaisen tai epäpuhtaan leimalla. Lagerspetz tunnustaa Douglasin teorian kiehtovuuden, mutta osoittaa tämän käyttävän epäpuhtaan käsitettä kahdella toisistaan poikkeavalla tavalla. Se on jotain, joka ei sijaitse oikeassa paikassaan tai jotain, jolla ei ole mitään paikkaa puheena olevassa järjestyksessä. Jälkimmäisessä tilanteessa siirrytään anomalian käsitteen alueelle.

Lagerspetzin mukaan Douglas on käsitteidensä käytössä epätarkka, eikä ”erota toisistaan likaista, epäpuhdasta ja saastunutta, ei myöskään rituaalista puhtautta ja puhtaanapitoa” (s. 102). Arkiajattelussa näiden välinen ero on kuitenkin selvä. Lagerspetz ei kuitenkaan tyydy arkijärkeen vaan perustelee väitteensä huolellisella Mooseksen kolmannen kirjan puhtaussääntöjen tulkinnalla osoittaen Douglasin tulkinnat osin virheellisiksi. Yhtenä esimerkkinä voidaan mainita se, miten Douglasin mukaan puhtaussäännöissä kielletyt, epäpuhtaat eläimet, kuten sika ja jänis, ovat luokkansa rajatapauksia ja siten anomaliaita. Lagerspetz huomauttaa kiellettyjen eläinten joukosta kuitenkin löytyvän myös vaikkapa ”tassueläimet”, kuten koirat ja kissat, joita ei voi pitää rajatapauksina tai anomaliaina. Lagerspetzin tulkinnan mukaan lika *ei* ole epäjärjestyä, vaan ominaisuus sinänsä ja hän haluaa Douglasista poiketen pitää likaisuuden erillään rituaalisesta puhtaudesta ja saastumisesta, joilla on tietoisien vertauskuvallinen luonne ja joita ei voi pelkistää epäjärjestykseksi.

Olli Lagerspetz esittelee myös muut keskeiset likateoreetikot: Émile Durkheimin, Sigmund Freudin, Georges Bataillen ja Julia Kristevan. Vaikka hän tunnistaa teoreetikkojen välillä vallitsevan suuria eroja, näkee Lagerspetz heidän kaikkien tarjoavan saman ratkaisun lian ongelmaan: ”likaisuusarvostelmat on nähtävä kieltojen ilmauksiksi” (s. 185). Likaisuuden käsite lähestyy pikemmin käsitettä kielletty, kuin että se nähtäisiin jonkin esineen tai asian ominaisuutena. Hyvänä esimerkkinä tästä on Kristevan objekti-käsite, joka viittaa poisheitettyyn, torjuttuun, hylättyyn ja saastaiseksi merkittyyn, eikä siis missään nimessä epäjärjestykseen. Luettuani nämä Lagerspetzin huolelliset analyysit en varmaankaan enää koskaan huolettomasti ja erittelemättä viittaa näiden mainittujen tutkijoiden näkemyksiin puhtauden ja lian suhteista. Tämä voi kyllä olla vaikeaa, sillä esimerkiksi Durkheimin ja Douglasin tulkinnat ovat isostuneet melko lähtemättömästi kulttuurien tutkimusta tekevän ajatusmaailmaan. Ei toki kritiikittömästi, mutta teorioiden kritiikki on kohdistunut aiemmin hieman eri painotuksiin, vaikkapa Durkheimin sukupuolisokeuteen tai Douglasin teorian ja modernin suhteeseen. Vanhojen klassikoiden uudelleentulkinta on aina virkistävää luettavaa.

EIVÄT HISTORIOITSIJATKAAN AINA OLLEET OIKEASSA

Lian käsitteen pohtiminen johtaa tarkastelemaan monenmoisia kulttuurisia käytänteitä ja arkisia toimintoja sekä sitä, miten ne ovat aikojen myötä sekä muuttuneet että pysyneet ennallaan. Monissa historian esityksissä entisaikojen ihmiset nähdään nykyisiä lajitovereitaan likaisempina ja heidän ajatellaan suhtautuneen estottomammin niin omiin kuin toistensa ruumiintoimintoihin ja -eritteisiin. Tämä katsantotapa kärsii hienoisesta lähde-, suhtautumis- ja näköharhasta. Se, että joissain teksteissä on kerrottu vaikkapa kuningattaren tehneen tarpeensa kesken kruunajaispäivällisten pöydästä poistumatta lakanaan verhoutuen, ei välttämättä kerro sen olleen yleinen tapa. Pikemminkin se voi kertoa siitä, että kyseessä oli erityinen poikkeus, joka kenties sopi vain kuningattarelle. Entisaikain ihmisiä ei myöskään voida pitää sen villimpiä, elämellisempinä, vaistonvaraisempina, lapsellisempina tai estottomampina kuin nykyihmistä, vaikka niin usein, ainakin implisiittisesti tehdään. Tätä näkemystä on erityisesti edistänyt Norbert Elias sivilisaatioprosessin kuvauksillaan, jotka olettavat ihmiskunnan kehittyneen kohti sivistyneisyyttä, itsehillintää ja puhtautta.

Lagerspetz kiinnittää tärkeän huomion järjestyserustaisen ja vesiperustaisen puhtauden välisiin eroihin. Suurin osa menneisyyden ihmisistä tai vaikkapa nykypäivän antropologien tutkimuskohteista elää ympäristössä, jossa vedensaanti on rajattua. Moderni, länsimainen puhtauskulttuurimme perustuu miltei rajoittamattomaan vedensaantiin, minkä johdosta muiden aikojen ja kulttuurien – vaikkapa romanien – järjestyserustainen puhtauden ylläpito saattaa näyttää ritualisoidulta toiminnalta.

EI YKSIN LIASTA

Teos tarjoaa informatiivisen paketin paitsi lian teoreetikoista myös filosofisesta ja erityisesti tieteellisestä ajattelusta, siitä miten aristoteelisesta luontonäkemyksestä siirtytiin kartesiolaiseen ajatteluun, josta ei ollut enää paluuta. Aristoteelinen näkemys maailmasta, sen paikasta ja lainalaisuuksista oli yhdenmukainen arjen kokemuseräisen tiedon kanssa: maapallo pysyy paikoillaan auringon kiertäessä sitä; esineet hakeutuvat omille paikoilleen, esimerkiksi putoavat maahan korkealta pudotettaessa; kun pallolle antaa vauhtia, se pyörii eteenpäin kunnes väsy. Kartesiolainen, uusi tiede kertoikin, miten asiat ”oikeasti ovat”. Tieteen tulokset ovat ristiriidassa aistihavaintojen ja arkijärjen kanssa: lämpö onkin liikettä, pöydät eivät ole kiinteitä vaan koostuvat atomeista, tyhjiössä höyhen putoaa yhtä nopeasti kuin kivi.

Teoksen ytimessä on kuitenkin teleologian käsite, ajatus siitä että asioilla olisi oma sisäinen päämääränsä. Vaikka teleologia pääosin on kai jäänyt filosofisen ajattelun sivuraiteille, likatutkimukseen käsite näyttäisi tietystä määrin soveltuvan. Itse asiassa käy ilmi, että lika *on* paitsi aineellista myös teleologista, mikä filosofian näkökulmasta on ongelma. Likaisten esineiden ja asioiden kohdalla Lagerspetz ratkaisee ongelman tyylikkäästi. Likaisuus on hänelle esineen tai asian ominaisuus ja jokaisella esineellä tietystä elämänmuodossa (ajassa ja paikassa) on ”oma likaisuutensa ja oma

puhtautensa, luonteenomainen tapansa olla likainen ja puhdas, aivan kuten tavarat ovat omalla luonteenomaisella tavallaan vaurioituneita ja ehjiä” (s. 295). On siis esine- ja tilannekohtaista, milloin ja miten joku esine, vaikkapa ikkuna, pöytä tai kädet, nähdään likaisena. Perusteet voivat nousta niin hygieniasta, toimintakelpoisuudesta kuin estetiikasta. Likaisuuskäsite nousee kuitenkin ”isäntäesineen” eli likaantuneen esineen teleologiasta, siitä mihin kyseistä esinettä käytetään. Kalanperkuuveitsi ja kirurgin veitsi ovat molemmat veitsiä, mutta niiden suhde likaisuuteen poikkeaa ratkaisevasti.

Keskeistä Lagerspetzin likateoretisoinnissa on ihmisen ja (likaantuvan) oli-
on tai esineen vuorovaikutus. Ihminen pyrkii pitämään puhtaina tai puhdistamaan sellaisia esineitä, asioita ja tiloja, joiden kanssa hän on vuorovaikutuksessa, joista hän kantaa vastuuta. Tässä kohden teoksen alaotsikko saa selityksensä: ”Maailma on *keotimme*. Otamme vastuullemme maailman hoitamisen. Puhdistaminen ja siivoaminen sisältävät tavaroista vastaamiseen.” (S. 272.) Esineiden likaisuuden ongelma saa siis kauniin ja eettisen ratkaisun. Puhtaiden ja likaisten ihmisruumiiden ollessa kyseessä likaisuusproblematiikka on kuitenkin esinemaailmaa monimutkaisempaa, ja silloin ehkä tarvitaan myös antropologien teoretisointeja. Ihminen ja ihmisruumis ovat kuin ovatkin erityistapauksia.

KIELESTÄ JA LUKUKOKEMUKSESTA

Olli Lagerspetz kirjoittaa yksinkertaista, konstailematonta mutta ilmaisuvoimaista kieltä, jossa siellä täällä pilkahtaa humoristisia kielikuvia tai ajatuskulkuja. Käännös näyttää, maistuu ja tuntuu alkuperäiseltä. Kaksikielinen kirjoittaja onkin pystynyt itse tarkistamaan käännöksen, jossa on myös kiitettävästi otettu huomioon tiettyjen käsitteiden erilaisuus suomen ja ruotsin kielessä sekä myös käytettyjen lähteiden käännösten erot. Kieli luo ajattelullemme rajat, joten on hyvä tuoda esiin, miten eri tavalla eri asiat rakentuvat ja ymmärretään eri kielissä. Ja vaikka suomenkielistä teosta luinkin, opin myös uuden ruotsinkielisen (suomenruotsalaisen) sanan *rådd*, jonka Tove Jansson on tehnyt tunnetuksi Hosuli-hahmossaan (Rådd-djuret). Termi viittaa sellaiseen tilanteeseen, ”josta puuttuu järjestys ja jossa päälle päätteeksi on epäselvää, mikä järjestys olisi oikea” (s. 106). Herkullinen käsite, joka usein sopisi kuvaamaan vaikkapa murrosikäisen huonetta.

Lagerspetz kieltäytyy kirjoittamasta kansantajuista kirjaa esitellen ylpeänä tekevänsä uutta tutkimusta, mutta siitä huolimatta teoksen suurena ansiona on ymmärrettävyys. Asiat selitetään huolellisesti, edetään loogisesti yhdestä seikasta toiseen, mikä tosin saattaa eteenpäin kiirehtivää ja filosofiseen hitauteen sekä termien merkitysten hienovaraiseen erittelyyn tottumaton välillä hiukan haukotuttaa, mutta teos palkitsee kuitenkin lukijansa lisäämällä hänen ymmärrystään arkisesta mutta ihmiselämälle keskeisestä alueesta.

Filosofian tohtori Tiina Mahlamäki on uskontotieteen tutkija Turun yliopiston kulttuurien tutkimuksen laitoksella.